

כתר שם טוב

גליון שבועי בענין דרכי השנה ודביקות בדרך הבעש"ט הקדוש

שע"י חכמי ורובני ישיבת "כתר שם טוב" בראשות מו"ר הגה"צ רבי יחיאל יהושע שיינפלד שליט"א | ירושלים - בית שמש - מודיעין עילית - ביתר

גליון נד | פרשת משפטים תשפ"ה

הגדרת "נמנע הנמנעות"

"זה הרצון שעלה ברצונו לברוא את העולם, לא שנתחדש לו זה הרצון בעת בריאת העולם, אלא שכמו שהוא ית"ש קדמון בן רצונו קדמון".

כמר שם טוב מ"צ יג ע"ג

'רוכב ובלתי רוכב כאחד'

כאשר ברא הקב"ה את עולמו, האציל תחילה את חוקי הטבע, כגון 'מקום' ו'זמן', ולפי זה נקבע השכל המוגבל שלנו - כשאנו לא מסוגלים לחשוב מחוץ להגבלת החוקים הללו. לא נצליח להעלות על דעתנו שיש תשובה אחרת לחשבון של 'אחד ועוד אחד' שיש שתיים או לחשוב שמחר ואתמול שוים.

אלא שהקב"ה שומר לעצמו את הזכות והיכולת להנהיג את העולם כרצונו ואינו כפוף לשום חוק, שהרי הוא עצמו יצר את החוק הזה ונמצא מעליו.

אנו יודעים שלא ניתן להכניס פיל לתוך נקב של

מחט, האם הקב"ה מסוגל לעשות דבר כזה גם בלי להגדיל את נקב המחט? הרי אין לכך שום סיכוי על פי מציאות, זה פשוט לא שייך, זה בגדר 'נמנע' לחלוטין.

ואכן בדברי הקדמונים אנו מוצאים את השאלה הזאת, האם הקב"ה יכול לעשות דבר שלא יתכן על פי הגיון, כגון שהאדם נמצא בו זמנית בשני מקומות גם במזרח וגם במערב, 'רוכב ובלתי רוכב כאחד' כלומר, אותו אדם גם רוכב על הסוס ובאותו זמן גם מהלך בצדו, או שאר דברים כיוצא בזה.

רבותינו הראשונים נחלקו בזה, יש שמצדדים שהקב"ה אכן 'כל יכול' ויש בכוחו לעשות הכל, אבל

יש דברים שהם בגדר 'נמנעים' היינו שלא שייך שיהיה להיפך מהם, כגון הכלל שאחד ועוד אחד שזה שתיים, זהו דבר 'נצחי' שהוא אמת מצד עצמו ולא שייך בו שינוי.²

אך יש שהביאו¹ הוכחה מקודש הקדשים, שאורכו היה עשרים אמה, ואורך הארון היה שתי אמות ומחצה, ובכל זאת, כאשר העמידו את הארון בקודש הקדשים היו עשר אמות מכאן ועשר אמות מכאן, ואילו הארון עצמו לא תפס מקום כלל! ומכאן שהקב"ה יכול להכניס גם פיל בתוך נקב מחט גם בלי להגדיל את הנקב,³ כי הגבלת החוקים של המקום

כמ"ש הרמב"ם בספר המדע בענין הידיעה והבחירה, כי הוא גם כן שני הפכים בנושא אחד, אך כיון שהוא אינו יודע בדיעה חוץ ממנו רק הוא עצמותו, אם כן לא יושג, אם כן הכי נמי באמת יש חכמה דמשכחת ואינו נמנע, אך החכמה הוא עצמותו ולא חוץ ממנו, ואם כן לא תושג.

על דרך זה כתב בספר **שערי היחוד והאמונה** להר"ק ר' אהרן מסטראשעלע (שער א. ע): הוא יתברך 'כל יכול' וכמאמר הרמב"ם זכרנו לברכה (יסוה"ת ב. ע) הוא הידוע והוא היודע והמדע, וכמו מקום הארון אינו מן המדה **שהוא מן הנמנעות אצל הפילוסופים, כי על פי שכל לא יושג זה שגראה לעין שהארון הוא במקום ואעפ"כ אין לו מקום, אבל באמת הוא 'כל יכול' מחמת שהוא יתברך למעלה מן השכל.**

וכ"כ **בעבודת הקודש** (ח"א פרק ע): גם זה שהוא נמנע אצל הטבע, הוא אפשרי בחק ובכוחות בוראו אשר הוציא מן האין אל היש.

וכתב **רבי הלל מפאריש** בפלח הרומן (פ"א וירא): כי הנה כתיב (תהלים קיג) 'רם על כל גוים ה' שאצלו הוא מרום ומובדל מגדר התחלוקות והתלבשות בפרט. והיינו מצד שאומרים 'לנמנעות טבע קיים בחק הבורא' וענין הנמנעות הוא כמו הן ולא, רוכב ובלתי רוכב בעת ושעה אחת, [ובענין זה טעו גם קצת מבני עמינו ה' יכפר, מצד שכלם האנושי אע"פ שאמונתם אמיתית היתה מצד הנשמה אלקי שבהם, יעוין בתשו חכמי פרוינצא להרשב"א], אבל באמת אינו כן, שאין התלבשות השי"ת ותפיסתו בנבראים להוותם ולקיימם מאין ליש כתיבית אדם בדבר מה, שהוא נתפס ומלוכח בהדבר והדבר מגבילו באמת, וא"כ כשהוא מוגבל בדבר זה אינו יכול להתפס במקום אחר עד שיפשיט את עצמו מדבר זה ואז יוכל להתפס במקום אחר, אבל תפיסת השי"ת הוא שתופס את הדבר בבחי מקיף ועי"ז נתהווה ונתקיים הדבר הנתפס ונכלל בו, וכמאמר הידוע איהו תפיס בכוחו עלמין (פנחס רכא א.).

¹ הר"ן בדרשותיו (דרוש א) "כי הנמנעות בחק הטבע אינם נמנעות בחק השם יתברך", וכן האריך בהקדמת בית יעקב (איוביא) ובעוד ספרים שהשכל הוא בריאה חידשה, והקבי"ה למעלה מן השכל ויכול לעשות הנמנע מה שהוא אמת השכל, וכגון אחד ואחד לא יהיה שתיים, או מעשה שהיה שיעקרו למפרע שלא היתה וכל כיוצא בזה. והרחיב בזה תלמידו בספר **מנוחה שלמה** על קהלת (טו).

דברים הנמנעים שיברא מרובע שיהא אלכסוני שיהא צלעו ולקבץ שני הפכים ברגע אחד, וכמו שאין זה קוצר ביכולתו כן אין קיצור אם לא יאציל דבר אלא מתוך דבר כי זה כלל הנמנעים כולם.

וכן כתב **המהר"ל** (גור אריה דברים י. ע): שני הפכים בנושא אחד כבר בארו החכמים כי לנמנעות יש טבע קיים, שהנמנע' הוא לקבץ שני הפכים בנושא אחד, ודבר זה לא יצויר בחכמה והשגה כלל, ולפיכך לא יתואר על ה' שיעשה שני הפכים בנושא אחד, כי אין זה מעשה לקבץ הפכים.

וידוע שהרשב"א הכניס בחרם את העוסקים בפילוסופיא, וכתב אליו **רבי ידעיה הפניני** בדברי התנצלות (שו"ת הרשב"א ח"א סימן תיח) ח"ל: 'הנמנע' אשר נבין מניעתו אפילו בחק השם יתברך כו' ושלא יתואר האל ביכולת לשנותו, מפני שנדון לטבע הדבר ההוא כו', משל בסותרים כאמרנו בראובן שהוא רוכב בלתי רוכב יחד בנקודה אחת נרמזת מהזמן או כותב ולא כותב יחד, כי הסותרים בשום פנים לא יתקבצו, והמשל בהפכים כאמרנו בהמצאת מספר שיהיה זוג ונפרד יחד כו' והוא מבואר המניעה שלא תשתנה.

הרשב"א עצמו מחלק בין שני סוגי 'נמנעות' (ח"ד סימן רל"ד): אצלי שני חלקים בנמנע. האחד ההכרחי ויש מצד עצמו להיות אצלי המרובע גדול מאלכסונו, או מה שהיה שלא היה והרבה כיוצא בזה. זה נמנע גמור מצד עצמו לא ישוער בו האפשרות. השני לא מצד עצמו אלא מצדו ומניעת החכמה מצד הנמנע בטבע. שלא מצינו סלע מוציא מים.

ומבואר בשם **הצמח צדק** שהשיב בענין זה לאפיקורס: שחסרון של חסרון אינו חסרון. כי קא סלקא דעתך לומר שמחוייב להיות שיש 'חסרון' מסויים אצל האין סוף ב"ה. כי באם אין אצלו חסרון, א"כ הא גופא הוא חסרון בשלימותו בכך שאין אצלו חסרון. אך זה שאין אצלו ית' שום חסרון אין זה נחשב חסרון בשלימות האין סוף.

² כתב **הישמח משה** (פ"א וירא): 'ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגו' והנה ה' נצב עליו (בראשית כח, יב-יג). נ"ל כי זה בא להורות **הלוציא מהאומרים שיש לנמנע טבע קיים, רק חלילה ליחס נמנע מאתו ית'**, וכמו שפירשתי כבר הפסוק 'אל תרבו תדברו גבוה גבוה כי אל ידעת ה' וכל נתמנו עלילות' (שמואל א. ב. א). **על פי מ"ש המחקרים כי לנמנע טבע קיים, ולא כן עמדי, כאשר הוכחתי מדברי רז"ל** (יומא כא.) **מקום ארון אינו מן המדה, ואל יהיה רחוק בעיניך, כי הוא**

³ היינו שהיה קיים תמיד ברצון ה' עוד קודם שנברא העולם, כדאייתא **בפרקי דר"א** (פ"ב) עד שלא נברא העולם, היה הוא ושמו הגדול בלבד, וכתב **הש"ח** (תולדות אדם בית ה', בשם פלה הרמון שער ד' פ"ג) כי 'שמו בנימטוריא רצון', היינו שהרצון היה תמיד נצחי, אלא שבבריאת העולם יצא בגילוי. וכתב **בעבודת הקודש** (ח"א פ"ב): מצאתי לאחד מחכמי האמת בבאר סודות **הרמב"ן** ז"ל שכתב: הכתר קדמון כקדמות אין סוף. ואיתא בספר **כתר שם טוב** (ח"ב יג ע"ג) ח"ל: דהוא ית"ש אינו דומה לפועל בשר ודם, כי פועל בשר ודם, החכמה שיש לו עתה לא היה לו מקודם כו' אבל הוא ית"ש חכמתו עצמיית ולא קניינית כו', ולכן זה הרצון שעלה ברצונו לברוא את העולם, לא שנתחדש לו זה הרצון בעת בריאת העולם, **אלא שכמו שהוא ית"ש קדמון בן רצונו קדמון.**

אך שמה יש לומר שאכן הרצון הוא קדמון, אבל חוקי הטבע התחדשו לאחר מכן אע"פ שהם בגדר נצחים. וכמו שכתב **בליקוטי נורה** (פ"א פקודי, ז ע"ב) בשם ר"מ"ע מפאנו: השכלים הנבדלים הם **נצחים** ברצון הבורא ית' אע"פ שהם **מחודשים** מאין ליש. וכן כתב בהקדמת **יונת אלם** להרמ"ע: הכלל הוא שכל קדמון נצחי ולא כל נצחי קדמון. ומכאן שגם באם חוקי הטבע הם 'נצחיים' יתכן מאוד שהם התחדשו באופן של נצחי, כי הבורא יכול לברוא דבר ולגזור שיתקיים מעכשיו לנצח ובכל זאת הוא דבר מחודש, אבל אינם קדמונים ממש, ומה שנקראים קדמונים הוא רק ביחס לדברים אחרים שאינם נצחים כלל כגון יסודות החומר שהם מתחלפים.

² **הרמב"ם** כתב (מו"ק ח"ג פ"טו): 'לינמנע' טבע קיים קיום עומד, אינו מפועלת פועל, אי אפשר השתנותו כלל, ומפני זה לא יתואר השם ביכולת עליו. עוד כתב במורה נבוכים (ח"ב פרק י"ג) שאין השי"ת יכול להגשים את עצמו ושאינו זה שייך לענין של נמנע הנמנעות, וכדבריו (שם ח"א פרק ע"ה) שאין הקב"ה יכול לברוא מרובע אשר צלעו שיהא אלכסונו, ע"ש. וע"ש (ח"א ריש פרק ס"ו) שכתב שזהו דבר שלא יחלוק בו אדם מבעלי העיון כלל ע"ש. וכן הוא בספר **אמונות ודעות לר"ג** שכתב שאין הקב"ה יכול לעשות את החמשה יותר מעשרה מפני שהוא מן הנמנע ע"ש.

כעין זה כתב בפירוש המיוחס **להרמב"ן** [הוא לרבינו עזרא מגירונה] על שיר השירים (ג. ט): אין קוצר בחק הבורא יתברך כשלא יברא דבר מלא דבר כמו שאין קוצר ביכולתו כשלא ימצא

אינם קיימים אצלו, כמו בכל פעם שאירע נס של 'מועט המחזיק את המרובה'.⁷¹

בדורות המאוחרים מתגברת יותר ויותר ההכרה באולת ידו של הטבע, לעומת דורות הראשונים שהיו מאמינים יותר בטבע, והטעם לכך, משום שבכל יום מוסיפים ישראל לזכך את חומר העולם על ידי מעשיהם, על כן מתגבר בכל דור האמונה בעולם.⁷²

הלא הכתוב אומר (ישעיה נה, ח) 'כי לא מחשבותי מחשבותיכם', כשם שהחתול אינו מצליח להבין את חכמת האטום המורכבת ומביט על כך כדבר מושלל, שהרי לפי שכלו המצומצם לא שייך דבר כזה, כך אנו לא יכולים לשפוט לפי שכלינו המקובע והמצומצם את יכולתו האינ-סופית של הקב"ה, ובפרט כאשר במשך השנים מתברר שחלק מהדברים שהיו בגדר 'נמנעות' במשך אלפי שנים, הנה התקיימו במציאות וכבר אינם 'נמנעות'.⁷³

ולכן גם כאשר כל הרופאים והחכמים מייאשים את האדם וקובעים בנחרצות שעל פי הטבע אין לו ישועה, אבל אצל הקב"ה נאמר 'היפלא מה' דבר' והוא מסוגל לעשות הכל".⁷⁴

כללי וחוקי הטבע, הקובעים שדבר מסוים יכול להימצא רק במקום אחד או שאחד ועוד אחד שיהו שתיים, הכל הוגדר על ידי הבורא, והוא עצמו עומד מעל כל ההגדרות והכללים והחוקים,⁷⁵ ודבר זה התגלה ביותר בקודש הקדשים, שם עמדו שני הכרובים כאשר פניהם מיושרים זה לזה, כלומר, גם כח הבלתי סוף שמעל כל ההגדרות, וגם כח הגבול שנמצא תחת כללי העולם, שניהם התאחדו יחדיו -

לעומת עצם האלוקות שמעל שניהם גם יחד, כי ה' עצמו אי אפשר להגדיר אותו אפילו כבלתי סוף, אלא 'לו דומיה תהילה' בלי שום השגה כלל.⁷⁶

בתוך 'קודש הקדשים' - המקום ששם התחיל להיווצר העולם, קיימים שני הכוחות הנרמזים בדמות זכר ונקבה שבשני הכרובים: הכח האלוקי שמעל הטבע - הנרמז בזכר שטבעו להתפשט בלי גבול, לצד כח הטבע - הנרמז בנקבה שטבעה לצמצם ולהגביל הכל, ודווקא שם השכינ' הקב"ה את אורו, במקום שיש טבע ובכל זאת מכירים שהטבע אינו הכל.

סכנת שער החמשים

אך דבר זה יש בו סכנה, כי באם אנו שוללים לגמרי את כל הכללים, א"כ יתכן שיש ח"ו עוד בורא, כי מנין לומר שאחד מוכרח להיות אחד, אולי הוא שתיים ח"ו. ועל דרך אפשר ח"ו להעלות על הדעת שהקב"ה סילק את עצמו שהרי הוא 'כל יכול'.⁷⁷

וזהו באמת התנצלות רבי ידעיה הברדשי להצדיק את הפילוסופיה בפני הרשבי"א, וכלשונו: ומתועלותיה הנפלאות של הפלוסופיא להניח טבע קיים לקצת הנמנעות שהרחקתם הכרחית בתורתנו כמו שיעשה האל כמוהו או שיגשים עצמו שאנחנו לא נאמין שיתואר האל ביכולת על זה כמו שזכר הרב הגדול ז"ל בכלל זה הנמנע כמו בהמצאת זמן עבר ועתיד יחד. עכ"ל.⁷⁸

אך הרשבי"א יצא כנגד זה, דמצד רצון השי"ת לא ימנע שום דבר, ויכולתו בלתי מוגבלת, ויתכן שני דברים הפכיים ביחד, ורק רצונו וגזירתו יתברך שמו

⁷¹ ראה תורת שמואל (תהליד הוספה).

⁷² יסוד גדול בזה מובא בספ"ה תולדות יעקב יוסף (סוף פר' וישב) וז"ל: **שמעתי ממורי** פירוש הפסוק (תהלים צה, ד) 'אשר בידו מחקרי ארץ' וגו', שהקשה למה בימים קדמונים היו החוקרים מאמיני הקדמות (שהעולם קדמון חס ושלו), מה שאין כן עתה מאמינים שהוא יתברך שמו אחד יחיד ומיוחד, והשיב **שהיה מצד עכירות חומר הארץ, שאו היה יותר רב ועצום, מה שאין כן עתה וכו'**, ולשון ידו הוא סוף המדריגה, וזהו שאמר אשר בידו מחקרי ארץ וגו', ודברי פי חכם חן כי קצרת.

עוד יש לציין מה שנחלקו רבותינו **הרמב"ם והראב"ד** (רמב"ם ה' תשובה פ"ג ה"ח) בענין מי שאומר שהקב"ה הוא בעל גוף ובעל תמונה, שהרמב"ם מחשיב אותו כמו 'מין', והראב"ד כותב בהשגותיו: למה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בו המחשבה. עכ"ל.

והנה בזמנינו אין מי שידמה כזאת, וכל זה ברור כי גסות העולם מזדככת, וכן רואים בימינו כיצד כל אומות העולם מאמינים בבורא העולם, וכמעט שלא נשאר שריד מדברי ההבל והכפירה שהעולם נוצר מעצמו, ולפתי יחשב האומר כן.

וראה אהלי ליובאוויטש (ב עמ' 64): כתבו חכמי פרובינצ'ע מן הנמנעות טבע קיים בחק הבורא, וכתב הרמב"ן לומר ראובן רוכב ובלתי רוכב זה אי אפשר, כיון להוציא מלב המכתישים ניסים שבמצרים והים. **כי בימיו נמשכו אחרי חכמי אומות ההם שזה אי אפשר**, אבל באמת גם שני הפכים בנושא אחד אפשר, כמאמר (פנחס רכה). איהו תפיס ככולא ולית מאן דתפיס ביה הוא מקומו ש"ע ואין העולם מקומו.

⁷³ על דרך זה כתב **הרמב"ם** (שמונה פרקים פרק א): כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באויר, על דרך משל, והרבה מאלו הנמנעות. והנה בזמנינו אנו עדים לראות מטוס [פליג'נר] שהוא ספינת ברזל רצה באויר, וכן נתברר על ידי חכמי המדע במציאות ממש שהחלק הנקרא אלקטרון, ועבר דרך שני חריצים בבת אחת. הוא נמצא גם כן וגם כאן באותו זמן. ועל כך כתב בשו"ת **הרשב"א** (ח"ד סי' רל"ז): ואמנם אין כל זה נמנע אצלנו אלא מצד מיעוט חכמת הנבראים כולם ולאות חכם לשנות המוטבע בחותם הטבע. אבל בחוק הבורא יתברך אינו נמנע אלא מחובי בחכמתו יתברך שאין להתייחס לו כלום חסרון ולאות בכח חכמתו שהוא ותכמתו אחד.

⁷⁴ ספר **דברי אגדות** (שבועות כ"א) **ומ"ש שהרי זה מן הנמנעות לייחס ידו והיפוכו בומר' א' ובנושא' א'**, הוא דבר בטל כי הזמן עצמו הוא נברא ודבר שהוא בלתי בע"ת הוא למעלה מן הזמן ומן המקום,

שבשכל הנברא יהיו כדברים הסותרים.⁷⁹ ובספר שערי אמונה מביא שבזה יובן מה שכתב הרמב"ם (הל' יסוה"ת פ"א ה"ד): הוא שהנביא אומר 'וה' אלקים אמת', הוא לבדו אמת כאמיתתו, והוא שהתורה אומרת 'אין עוד מלבדו' כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו כמותו. דלכאורה הרי הענין דאמיתתו ית' הסביר כבר מקודם הלכה ג' ע"פ שכל, דמכיון שכל הנמצאים צריכים לו והוא ב"ה אינו צריך להם ולא לאחד מהם לפיכך אין אמיתתו כאמיתת אחד מהם, ואם כן מה כונתו בזה שמוסיף הוא שהנביא אומר כו' שהתורה אומרת.

אך מצד האמת היה אפשר להעלות על הדעת שהקב"ה יכול לסלק עצמו כי הוא 'כל יכול', ועל כן כתב הרמב"ם 'הוא שהנביא אומר' כו' 'והוא שהתורה אומרת' כו', וזהו הוכחה שהאמת כך".⁸⁰

ובזה יובן ענין קליפת פרעה - 'התנין הגדול', ובלעם - 'יודע דעת עליון', והמן - המכשף הטמא⁸¹ ועוד 'גדולי' הסטרא אחרא, ששורשם היה גבוה מאוד, וכמו שנאמר לגבי בלעם שהיה שקול כנגד משה ואף יותר ממשה, והשיג את 'שער החמשים' שהוא דרגת האיין, ומתוך כך בא לכפירה חמורה מאוד, כי עלה למקום שמעל כל החוקים, וכן פרעה נתאוה להפיל את ישראל בשער החמשים דטומאה, וכן ביקש המן לתלות את מרדכי על 'עץ גבוה חמשים' ושם לכלות את אמונתו ח"ו. וזהו בחינת 'מה למעלה' שאסור להרהר בזה כלל, כי אין לנו את הכלים ואת היכולת להרהר בדברים אלו, שהרי מוח אנושי מוגבל אינו מסוגל לחשוב על דברים שמעל השכל.

וא"כ אין זה רחוק מלהבין הדברים כפשוטו שהוא ית' דבר זכור ושמור **דבור א' ממש מאחר שהוא מופשט מן הזמן ומהמקום, ואף שאין זה מושג לנו היאך ית' דבר זה, הוא מצד שאנו בעלי חומר ותחת הזמן והמקום א"א לנו להשיג דבר שהוא למעלה מהזמן וכמ"ש (ישעיה נה) 'כי כגובה שמים מארץ וכו' כן גבהו וכו' כי לא מחשבותי וכו'.**

⁷⁶ ואיאת **במאמרי אדמוה"ו** (ענינים) שהפילוסופים מחלקים שהקב"ה יכול לעשות נס רק דבר שעל פי המציאות ולא דבר שאינו לפי המציאות, והרשבי"א יצא כנגדם. וז"ל: ואף שהם ב' הפכיים, מ"מ על זה אמרו 'עושה שלום במרומיו' שר של מים כו' וכמ"ש בספר הפילוסופים בענין כח הנמנעות דהיינו שבזה הם מודים ומאמינים שהקב"ה יוכל לעשות שינוי מהיפוך להיפוך מה שהיה חושך שיתחיל תיכף להאיר וכדומה מדברים אלו, מפני שמאמינים בו ית' שברא את העולם שאין הדבר עושה את עצמו, ומאחר שברא החושך והאור יכול לעשות תחלה חושך ואח"כ אור [וגם ארוסטוטלוס הרשע שהיה מחוכם יותר מפלוסופים דזמנינו שמכתישים באלקות לגמרי, הודה על זה כו']. אכן להיות שני דברים הפכים ביחד כמו חושך ואור ישמשו ביחד או מים ואש אמרו שזהו מהנמנע מאחר שהם מנגדים, ודברים כיוצא באלו קראום כח הנמנעות.

והרשבי"א בתשובה השיב על דבריהם וקרא תגר, **מאחר שהבורא ית' 'כל יכול', יכול לשנות סדרי בראשית**, והיינו כמארו"ל ע"פ עושה שלום כו'. ומזה נבין ונשיג גם למעלה באלקות ענין יחוד אורות וכלים הגם שהם הפכיים. וכך גם בדין דידן בצמצום שבין הכתר לכמה שהוא מ"מ מהות א' ממש ואין לחקור **דבר איד ומה הוא אחרי שהוא למעלה משכלנו.**

⁷⁷ כיוצא בזה מצינו בספ"ה ב' **יששכר** (כסלו טבת מאמר ד אות קלא) שמביא את דברי **המהר"ל** (גבורות ה' הקדמה שניה) כי בעת שהעמיד יהושע את השמש בהצי השמים ולא זו ממקומו, וכן אצל חזקיה שחזרה השמש עשר שעות אחורנית, היתה אז השמש מסוגלת להיות בשני מקומות בעת ובעונה אחת, כי ליהושע ולחזקיה עמדה במקום אחד בדרך נס, ולכל העולם שקעה במקומה כפי דרך הטבע.

וממשיך שם ה'בני יששכר': והנה השכל המשוקע בטבע לא יקבל זה כי איך אפשר לצייר שני הפכיים בנושא אחד. הן אמת בטבע ית' אפשר לצייר, אבל בלתי יכול להיות, הלא לזה הוא מעשי ית' ונפלאותיו אשר הוא יכול לעשות דבר והיפוכו בנושא אחד כי הוא כל יכול. עכ"ל.

אכן **המגיד מקאנוני** זי"ע בהגדת 'נאוות ישראל' כתב על דברי המהר"ל בזה הלשון: גם מה שכתב שם כי רק ליהושע עמדה אבל לא לכל העולם, גם בנס חזקיה מלך יהודה בענין השמש לו לבדו שבה ולפני העולם שקעה, וכתב עוד שם כי זה הוא מעשה נסים, עיין שם כל דבריו הקדושים והיקרים, ואם המגיד כדבריו יש לנו להבינו כנס על גבי הענק. עכ"ל.

ומבאר המגיד מקאנוני באופן אחד, שהשמש מצד טבעו הגשמי המשיך לנסוע כדרכו, וליהושע ולישראל נגלה הכח הרוחני, אמנם ה'בני יששכר' נקט בדברי המהר"ל כפשוטם ממש.

⁷⁸ ראה **מנחת קנאות** להרשב"א (מכתב סא): עוד העיד בפנינו, כי האיש אשר דמה לנו ולתורתנו, היה בקהל ואמר כי מה שאמרו, מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין וארון אינו מן המדה, אינו מן האפשר, כי כל גוף מטריד גבול ואינו עומד באויר בלא משען, ותחובלה היתה בלוחות בפנים שמעמידתם, **יסכר פי דוברי שקר, על מי שתולה ארץ על בלימה.**

⁷⁹ כתב בספר שיעורים בתורת החסידות לרבי יואל קאהן: מסופר שפעם בא אפיקורוס אחד אל ה'צ"צ ושאלו ג' שאלות: א. מאחר שהקב"ה הוא 'כל יכול' האם יש ביכולתו לבטל את מציאותו ולעשות שלא יהי קיים ח"ו. ב. עדי"ז מאחר שהוא 'כל יכול' האם יכול לעשות אלקה אחר ח"ו. ג. עדי"ז האם יכול לעשות אבן שתהיי כבידה כל כך עד שהוא עצמו לא יוכל לשאת אותה. כלומר בעצם שאל האפיקורוס בכל זה על נקודה אחת, האם הקב"ה יכול לשלול את עצמו, או לשלול את עצמו לגמרי או לשלול את אחדותו או לשלול את כוחו.

היו חוקרים מסויימים שרצו לומר שישנם נמנעות הקיימים גם בחיק הבורא, ובחסידות מובא שח"ו לומר כך, כי אין שום דבר נמנע אצל הקב"ה והוא נמנע הנמנעות. אצל הקב"ה יכולה להיות מציאות של רוכב ובלתי רוכב בבת אחת, רץ וגם אינו רץ, עומד וגם הולך ברוכב אחד, אחר, אחר מובן שכל יכולת זו מדוברת בו [עס איז אלץ אין אים], ומובן שאם נשאל האם יכול הקב"ה לברוא דבר שבו הוא לא יהיה אין כל צירוף למילים אלו כלל ויש כאן אמירה של שטות, ריקה מכל הבנה, שהרי במה יהי הדבר, במה שהוא יכול ובמה שהוא רוצה, וא"כ הרי שוב כחו ויכולתו נמצאים שמה. הפירוש דיכל יכול' הוא שהקב"ה אין לו כל הגבלה ולא שאין כזה מונח הקרוי הגבלה.

⁸⁰ עיין בפרקי דרבי אליעזר (פרק ו) שהמן לקח עץ גבוה חמישים אמה מבית קדשי הקדשים.

מבוא / ספירות

מהותן של עשר ספירות שהם עשרה כוחות בנפש האדם

עשר ספירות באדם

כאשר האדם בונה בית או עושה פעולה אחרת, קודמים לכך כמה וכמה שלבים מאותה שעה שנצנץ הרעיון והבזיק במוחו, עד השלב האחרון של גמר המלאכה הגשמית.

תחילה היה הדבר כלול ברצונו [כתר], הוא מרגיש רצון ותענוג לעשות דבר מסויים, והוא עצמו עדיין לא יודע מה רצונו. הוא מנסה בכה ובכה, מעלה במחשבתו כמה רעיונות אך דוחה את כולם. הם אכן רעיונות טובים אך לא לכך נתכוין, לא זה הדבר שימלא את סיפוקו וימלא את רצונו. זהו שלב ה'כתר' שהרעיון עדיין כמוס וגנוז ברצון הנעלם.

לפתע מתנוצץ במחשבתו רעיון, כגון: 'לבנות בית'. זו היא נקודת ה'חכמה', שבה יוצאת ונולדת הרעיון מ'אין' ל'יש', כמאמר הכתוב 'החכמה מאין תמצא'. באותה שעה מרגיש כי אכן זהו הדבר אשר לכך נתאוה.

עת כלול הכל ברעיון הראשון [חכמה], אין עדיין שום פרטים כיצד ואיך יראה הבית, האם קומה אחת או שניים, והיכן ייבנה, בעיר או בכפר.

לצורך כך עובר הרעיון מתהליך של 'רעיון' [חכמה] לשלב מתקדם יותר של 'הרהור' [בינה] להבין דבר מתוך דבר, והוא מתחיל להרחיב את הרעיון ולהתבונן בפרטים ופרטי פרטים, עד שיועד איזה בית הוא רוצה.

הוא כבר החליט שרוצה בית של שלושה קומות באיזור פלוני, וכעת הוא צריך לגשת להוציא לפועל את התכנית. לצורך כך עליו להתיישב ולקבוע את ה'מידות' של הבית, חדרים גדולים או קטנים, וכן את צבעי הקירות, הווילונות, וכו' וכו'. הכל צריך לבוא בחשבון כי סוף מעשה במחשבה תחילה.

שלב זה אינו נקבע לפי המוח, איך כאן מה לחשוב ולהתבונן, ולא צריך חכמה ופקחות, אלא נקבע על ידי 'מידות' הלב, אחד אוהב להתפשט ולעשות חדרים גדולים [חסד], והשני נוטה להצטמצם ולעשות הכל קטן [גבורה], השלישי עושה הכל באיזון, לא גדול ולא קטן מדי, אלא לפי תפארת הענין [תפארת].

לאחר שכבר קבע בלבו את מידות הבית, עליו להוציא לפועל את הרעיון והתכנית לידי מעשה. וכאן מתעורר ויכוח מחדש, הוא נתקל עם קשיים בחלק המעשה וצריך לנצח אותם ולהתגבר עליהם [נצח], אך אסור לו ללכת עד הסוף ולפעמים צריך לוותר ולהכנע בפני הקשיים ולהודות שהם אכן נכונים וצודקים [הוד].

לאחר שעבר הרעיון את תהליך ה'מידות', צריך לעורר בקרבו רצון להוציא לפועל את הרעיון לידי מעשה [יסוד], ואז פונה האיש לשלב הביצוע למעשה [מלכות], ומביא פועלים ומקים את הבית.

הקב"ה ברא את מחשבת האדם בדמותו ובצלמו, כפי המחשבה העליונה, ומבשרי אחזה אלוהים, ולכן ניתן רשות להתבונן על תהליך השתלשלות העולמות, כאשר תחילה היתה הבריאה כמוסה ונעלמת ברצון ותענוג העליון [כתר], אח"כ עלה במחשבתו ית"ש לברוא את העולם [חכמה] ואז עבר הרעיון לשלב נוסף והתרחב לפרטי פרטים [בינה]. משם התקדם אל שלב ה'מידות' [חגית נה"י], עד שבששת ימי המעשה נברא העולם בפועל ונשלמה מלכותו ית' [מלכות].

חג"ת - ימין שמאל ואמצע בנטיית הלב

בכל דבר שהאדם עושה, קדם לכך ויכוח פנימי בין עשר הכוחות שבנפשו, כאשר המידות שבקו ימין רוצים להתרחב ולהתפשט בלי גבול, והמידות שבקו שמאל רוצים לצמצם ולעצור אותו, ואילו המידות שבקו האמצעי מכריעים ביניהם, לא להתפשט יותר מדי, ולא לצמצם עצמו יותר מדי, אלא להתנהג בדרך האמצע - כל שהוא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

ולדוגמה: כאשר עני מרוד נכנס לבית המדרש, ונושא דרשה כואבת על מצבו הדחוק. הוא מתאר כיצד הוא עומד להתמוטט מחובות, מחלות, וקשיים נוספים, מציג כתב של הרבנים הקוראים לעזרתו, ועובר בין המתפללים. והנה כל המתפללים נמצאים באותו מצב בענין הפרנסה, ובכל זאת יש אחד שמוציא שטר של מאה פרוטות ומוטר לו, השני אינו נותן כלום, והשלישי מנדב חמש פרוטות.

הבה נכנס אל תוך ראשם של ה'נדיבים': הראשון רחב לב ובעל חסד גדול, הוא מוצא תמיד סיבות חיוביות שמחייבות אותו לתת ולהעניק, והשני מצומצם בטבעו, ותמיד מוצא סיבות שליליות מדוע לא לתת.

יש להוסיף כי בכל דבר יש סיבות חיוביות ושליליות, במקרה זה נוכל להביט על שתיהן כצודקות.

הסיבות החיוביות הם: א. מצות צדקה. ב. מצבו הביש של העני. ג. 'עשר בשביל שתתעשר'. ד. פעולת הצדקה מביאה ללב טוב. ה. סגולת הצדקה לישועה דחופה. וכהנה רבות.

הסיבות השליליות הם: א. המצב אינו מאפשר חלוקת צדקה ביד נדיבה. ב. עניי עירך קודמים. ג. העני יסתדר ללא הפרוטות שלי. ד. אולי הוא רמאי. ה. אם אוציא עשר פרוטות לכל אחד לא אוכל לגמור את החודש. ו. הרבנים החתומים לא ראו מעולם את המקרה הנוכחי והם חתמו כלאחר יד.

בשני הצדדים נוכל לראות סיבות אמיתיות לחיוב ולשלילה. יתכן שבעל חסד מעניק את השטר האחרון שנשאר החודש למחיתו, אך הוא לא רואה את הסיבות השליליות כי כולו חסד ועל כן רואה רק את הסיבות החיוביות. יתכן גם כי המצומצם בטבעו זקוק לישועה דחופה, אך אינו רואה לפניו את הסיבות החיוביות כי כולו גבורה. האדם החיובי רואה לפניו רק את הסיבות החיוביות, והאדם השלילי רואה לפניו רק את הסיבות השליליות, שניהם צודקים אבל מעשיהם מוגדרים בקיצוניות.

השלישי הוא הממוצע שמכריע ביניהם. הוא שוקל את שני הצדדים הנגדיים ומכריע באמצע. מעשיו אינם קיצוניים ותמיד הם מדודים לתפארת.

יתכן שמתקבל רושם כי 'חסד' הוא מידה טובה, ולעומתה 'גבורה' היא מידה רעה, אבל זה לא נכון, כי כאשר הנושא היא להעניש ילד או אדם אחר, אזי ה'חסד' תומך לאמץ את הרעיון ורוצה להתפשט ולהוציא לפועל את ההענשה כי הוא רואה את הסיבות החיוביות שבכל דבר, ואילו ה'גבורה' מונעת את הרעיון ומצמצמת את הרצון, בעוד ה'תפארת' שוקל לכאן ולכאן ומכריע ביניהם.

הרי לפנינו שלשה סוגים במידות הלב: חסד

(חיובי), גבורה (שלילי), ותפארת (באמצע). ואף שכאן בדוגמה זו נקטנו שלושה אנשים נפרדים, אבל האמת היא שבכל אחד ואחד, לפני שפועל איזה פעולה, יש בו בקרבו שלושה צדדים, כאשר צד החסד מושך אותו להתפשט, צד הגבורה מושך אותו להתצמצם, והתפארת מכריע ביניהם.

נה"י - ימין שמאל ואמצע בחלק המעשה

אך הויכוח בין מערכת המידות לא נגמר בכך. לאחר המשפט הקצר שנערך ב'מערכת הלב', כאשר החסד רוצה להתפשט לגמרי, הגבורה רוצה לצמצם לגמרי, והתפארת מכריע ביניהם. יש משפט נוסף שנערך ב'מערכת המעשה' של האדם.

יתכן שהמשפט בחלק הרגשי אכן קבע שצריך לתת לעני כך וכך, אך כשמגיע למעשה, להוציא לפועל את ההחלטה, נערך משפט מחדש בחלק ה'למעשה'. וכגון, כאשר האדם החליט שאכן צריך לחלץ את העני ממצורו, ואף להסתובב איתו ממנין למנין ולסייע לו, אך כאן מתחדשות סיבות חדשות בחלק המעשה המעכבות אותו. אין לו זמן, הוא מאחר לכולל, הוא מפסיד כסף, קר בחוץ והוא עלול להצטנן וכיוצא ב. יתכן גם שהאדם מגלה עצלות, הוא מתמהמה, וקשה לו להוציא את הדברים לפועל. בלב הוא מוכן לתת הכל, אך בחלק המעשה צופים ועולים כל הסיבות השליליות למה לא לתת.

ואז מגיעה מידת ה'נצח' ורוצה לנצח את כל הסיבות המעכבות, היא מסלקת את הכל לצד כדי להוציא לפועל את מבוקשו, אינה מביטה לימין ולשמאל, לא על בריאותו ולא על כספו, ורואה רק את הענין המבוקש. ואילו מידת ה'הוד' מבקשת להכנע לאותם הסיבות המעכבות ולהודות שהאמת אכן איתם [מלשון 'מודים בית הלל לבית שמאי'], ולכן נעצר ואינו מוציא לפועל את מבוקשו [גם כאשר הסיבות אין בהם באמת כדי להפריע לו]. מידת היסוד מאזנת ומשלבת בין הרצון להוציא לפועל בכל מחיר את מבוקשו, לבין הרצון להתחשב בסיבות המונעות, ומכריע ביניהם.

התוצאה האחרונה והסיום של כל המאבקים בין הקו הימני החיובי לבין הקו השמאלי השלילי מסתיים אצל היסוד. ואילו אותו עני שהמידות מחליטות כמה להשפיע עבורו, נקרא בשם 'מלכות' שהוא כמו 'כלי המקבל את השפע המושפע על ידי מערכת המידות, כי המלכות היא 'ידלה ועניה' ילית לה מגרמה כלום' - אין לה כלום מצד עצמה, וכל מה שיש בידה הוא רק על ידי המידות המשפיעות בה.

וכמו כן, בכל פעולה ותנועה שהאדם עושה, מתקיים לפני זה משפט מהיר בו משתתפים כל עשר הספירות. יש אחד שמחליט להניע את ידו בהרחבה והתפשטות, ויש שמניע את ידו בצמצום ובמתינות, ויש שאינו מעוניין להניע כלל. כל זה נגרם עקב מידות האדם הדומות ל'מידה' ומשקל אשר ניתן להטותו לקו ימין, לקו שמאל, או לקו האמצע.

נמצא א"כ, כי המידות העליונות חג"ת פועלים מתוך רגש הלב, ואילו המידות התחתונות נה"י מתמקדות יותר בחלק המעשי - להוציא לפועל את מה שהוחלט במידות חג"ת.

מצרות ישראל הוא בלתי גבול, ולא בלבד שלהצטער בצער גדול כזה לא היה אפשרות לאיש לסבול, רק גם להשיג את צערו יתברך לדעת שמצטער הוא יתברך ולשמוע את קולו יתברך 'אוי לי שהחרכתי את ביתי והגלית את בני'. אי אפשר שבשביל שהוא למעלה מגבולות האדם. (אש קודש, משפטים)

הרב הקדוש המגיד ממעזריטש ז"ע ביקש מרבו הבעש"ט הקדוש ז"ל שיאמר לו פירוש הזוהר הקדוש על ואלה המשפטים דא הוא רזא דגלגולא, פעם אחת אמר לו הבעש"ט שיסע ליער אחד ויראה שם אילן אחד ומעיין תחתיו, ויתעכב שמה עד שש ויבא לביתו, ונסע שמה, וראה איש אחד בא עם סוס מזויין, והוא היה עיף ויגע, ואכל ושתה ונסע לדרכו, ושכח שם ארנקי שלו עם המעות, אחר כך בא שמה עוד איש אחד, והניח עצמו לפוש, והוא מצא את הארנקי עם המעות, ולקחו והלך לדרכו, אחר כך בא שמה עוד איש אחד עני ונכה רוח, והוא עיף ויגע, ואכל שמה פתו אשר היה לו, ושתה מן המעיין, והניח עצמו לפוש ולישן, אז בא בחזרה האיש הראשון, ושאל שאל מאיש העני היכן הוא הארנקי עם המעות אשר שכחתי כאן, והוא באמת לא ידע מאומה, ולא הבין מה שזה מדבר אליו, בקיצור, כי זה הראשון הכה את העני מכות רצח ופצע, בטענה שיחזיר לו מעותיו, וכאשר הגיע שש נסע הרב הקדוש המגיד ז"ע לביתו, וסיפר לרבו הבעש"ט את אשר ראה, ואמר לו הבעש"ט ז"ע, כי האיש הראשון הזה, היה חייב בגלגול הראשון לאיש השני, כסך המסויים הזה שהיה עכשיו בהארנקי, ולא היה משלם לו, ובאו אז לדין לפני זה האיש השלישי, שהיה אז הרב והדיין בגלגול הראשון, ופסק דינו ופטרנו מבלי שום חקירה ודרישה, לכן עתה על פי הגלגול שילם הראשון להשני את חובו, והדיין קיבל ענשו, וזהו שאמר הזוה"ק על ואלה המשפטים דא רזא דגלגולא. (דברים ערבים, משפטים אות יח)

אורו של משיח שהוא מתגלה בעולם הזה על ידי ההסתר והעלם, הקודם בכל ימי עולם הזה הדומה ללילה שכולו חושך ויעדר אור מרוב השתקעות שעל ידי השאור שבעיסה ושעבוד מלכות, ובקדרות דצפרא גובר החושך יותר, כמו שאמרו ז"ל בעקבתא דמשיחא, 'ומשם' דייקא יקבצך ויקחך, כי אורו של מעלה הוא אור המאיר גם בתוך החושך ומברר לכל בני ישראל היה אור במושבותם גם בימי החושך דכי אשב בחושך ה' אור לי וגם כי אלך וגו' אתה עמדי, דכל החסאים יהיו כשנים הללו שסודרות ובאות מששת ימי בראשית, היינו דהכל מסודר מהשם יתברך שרצה שיהיה כן וממנו יצאו כבושים, אלא שבעולם הזה שהוא עולם הבחירה דבר זה כבשי דרחמנא שהוא טמיר ונעלם איך הכל מידיעת השם יתברך, שזהו קושית הידיעה והבחירה שכתב רמב"ם שאי אפשר להשיג ידיעתו יתברך, ודבריו חיים וקיימים שבעולם הזה אי אפשר לעמוד על זה איך יכוננו יחדיו. (תקנת השבין, טו)

ובאמונה הם שני בחינות. אחד, שצריך האדם להאמין באמונה שלימה שהבורא יתברך ברוך הוא קדמון לכל וכל העולמות הם מחודשים ונבראים ממנו. ועוד צריך האדם להאמין שאנחנו עמו ישראל הם קרובים אליו לפעול כל מה שירצה איש ישראל מאת הבורא ברוך הוא בתפילתו. (קדושת לוי, בא)

הנה האיש הישראלי המעונה ביסוריו חושב שרק הוא מצטער, וכאלו כל יסוריו הפרטיים ויסורי הכלל ישראל אינם נוגעים למעלה חס וחלילה, אבל הפסוק אומר 'ובכל צרתם לו צר', ובגמרא איתא 'בזמן שאדם מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי', ובספרים הקדושים איתא שהרבה יותר ממה שהאדם מצטער, כביכול הוא יתברך מצטער ביסורי איש הישראלי. ואפשר, שכיון שהוא יתברך בלתי בעל גבול שבשביל זה אינו מושג בעולם, לכן גם צערו יתברך

פתח לנו שער - בעת נעילת שער

אם לא עכשיו אימתי

לקראת השבוע האחרון של פרשיות השוכבי"ם יתקיים אי"ה ביום השישי ערש"ק פר' משפטים

תיקון שוכבי"ם

תפילת מנחה עם תפילת עננו להרש"ש ופדיון פ"ד תעניות

בראשות מו"ר הגה"צ שליט"א

והוא תיקון נפלא לבטל כל הפגמים בשורשם שהם עיקר המעכבים לשפע הגשמי והרוחני וסגולה גדולה לעורר פקודת ישועה ורחמים בכל העניינים

מי שנבצר ממנו להשתתף בגופו בתקון השוכבי"ם, יוכל לשלוח את שמו, וימסור פדיון פ"ד תעניות [לפחות 84 ש"ח. ומומלץ מאוד ליתן 260. 3 ש"ח לכל תענית כפי הוראת רבותינו המקובלים]

תינתן אפשרות לעשות פדיון גם לב"ב והילדים.

והוא סגולה גדולה להיפקד בכל הישועות, בנים, פרנסה, בריאות, שידוכים, דירה, שלום בית, שפע והרחבה בכל העניינים הכסף מתחלק לצדקה הגונה לעניים בני תורה

אפשר למסור שמות לפדיון ותיקון שוכבי"ם עד יום ו' בשעה 11

בפל. 0504127418

או בקישורים המצורפים לגליון

נקודת המפנה

מתוך קונטרס "דרכי השגה" - פתיחת מוח החכמה

בתוך אפילת הגלות, בתוקף החשיכה של עקבתא דמשיחא, האיר לנו הקב"ה את אור החסידות על ידי נשמת הבעש"ט, כדי להיות למחיה לנשמות ישראל, להחיות את העצמות היבשות באחרית הימים.

הדבר דומה לאיש שהולך ברגליו מעיר לעיר. ככל שמתרחק מהעיר - מתגברת החשיכה, ובהגיעו אל אמצע הדרך שורר חושך מוחלט עד שניתן למשש את האפילה. לפתע מתחיל להבזיק ניצוץ של אור בתוך מעבה החשיכה. האור גדל והולך, וכך יודע האיש כי מתקרב למקום ישוב, שם יחזור ויתאחד עם האור כבראשונה.

בזמן בית המקדש האיר אור גדול ועצום. אנו נודדים כבר אלפי שנים בחושך הגלות, והחושך מתגבר והולך מדור לדור. אך לפתע מתחילים להרגיש ניצוצות של אור. אנו מתקרבים אל אור הגאולה.

ונודע מצדיקים שמאז נגה אורו של הבעש"ט החלה 'התנוצצות אורו של משיח'.

הבעש"ט הכריז: ישראל עם קדושים! סיימנו עם הגלות, גמרנו עם החשיכה, מתחילים לחיות גאולה, מתרגלים לדביקות נבואית כמו בבית המקדש. וכאשר כל אחד יאיר לעצמו את הגאולה בפרטות, יוכל להתגלות הגאולה הכללית.

ניתן לקנות את הקונטרס בלינק המצורף לגליון זה, או בנדרים פלוס - קופת "כתר שם טוב", ולקבלו עד הבית. טעמו וראו כי טוב הוי"ה!

מוקדי מבירת הקונטרסים [מלבד קונטרס "דרכי השגה"]

מרושלים - ספרי הישיבה. עין יעקב. ספרים וינקל.

בבני ברק - סאטמאר. ספרים סטור.

בבני ברק - חנות קודש. ובכולל כתר שם טוב [רחוב מעזריטש 47]

בבית שמש - ביהמ"ד כתר שם טוב רמה ד'

במודיעין עילית - בכולל כתר שם טוב [רחוב מהרי"ל מול 13]

אשדוד - ספרי שרגא. ביהמ"ד בית ועד להכמים

בארה"ב - כהפצת שירה בחנייות הספרים

לפתיחת מוקדים נוספים ניתן לפנות למערכת בכחובת 3574400@gmail.com